

Γεωγραφίες

Αρ. 29 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 29, 2017

ΚILBURN MANIFESTO: ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Δήμητρα Σιατίτσα, Χάρης Κωνσταντάτος

KILBURN MANIFESTO: ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Δήμητρα Σιατίτσα¹ και Χάρης Κωνσταντάτος²

«Ενώ εξελίσσεται η οικονομική κρίση και το νεοφιλελεύθερο σύστημα της χρηματοπιστικοποίησης, ιδιωτικοποίησης, απορρύθμισης, έχει καταρρεύσει, δεν έχει διαταραχθεί καθόλου η πολιτική και ιδεολογική συναίνεση που υποστηρίζει και πλαισιώνει αυτό το οικονομικό μοντέλο. Αντίθετα, η κρίση έχει χρησιμοποιηθεί για να ενισχύσει αυτή τη συναίνεση και την πρακτική που τη συνοδεύει. Το δικό μας Μανιφέστο αμφισβητεί τον ίδιο τον νεοφιλελεύθερο κανόνα, και υποστηρίζει ότι χρειαζόμαστε ριζοσπαστικές εναλλακτικές στις θεμελιώδεις παραδοχές του».

Εισαγωγή

Η Doreen Massey πέρα από την σημαντική επιστημονική συνεισφορά της στην γεωγραφική σκέψη και τις σπουδές του χώρου, υπήρξε σε όλη της την πορεία μια στρατευμένη ακαδημαϊκός με ενεργή συμμετοχή σε κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες, στο πλευρό των κινημάτων και της πολιτικής αριστεράς της Βρετανίας, με πλήρη συνείδηση του κοινωνικού ρόλου της ως διανοούμενη. Αυτή την πλευρά της θέλουμε να αναδείξουμε στο άρθρο που ακολουθεί στο οποίο παρουσιάζουμε το Kilburn Manifesto, ένα από τα πιο πρόσφατα εγχειρήματα στα οποία πρωτοστάτησε η D. Massey.

Το Kilburn Manifesto αποτέλεσε ένα συλλογικό εγχείρημα, υπό την επιμέλεια των *Stuart Hall, Doreen Massey and Michael Rustin*,³ που δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα του περιοδικού *Soundings** σε δώδεκα διαδοχικά κείμενα -"καταθέσεις"- διαφορετικών συγγραφέων από την άνοιξη του 2013, που δημοσιοποιούνται παράλληλα με εκδηλώσεις και συζητήσεις. Το σύνολο των καταθέσεων εκδόθηκε σε ένα βιβλίο. Η χειρονομία αυτή, στον απόηχο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, αποτελεί μια συνεισφορά στην προσπάθεια για αλλαγή των όρων με τους οποίους γίνεται η δημόσια πολιτική συζήτηση στο Ηνωμένο Βασίλειο (και ευρύτερα).

Οι συγγραφείς επιδιώκουν να κατανοήσουν την -κατά Γκράμσι- "συγκυρία" (conjuncture), την κρίση του συστήματος του νεοφιλελευθερισμού, του αχαλίνωτου παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού των τελευταίων τριών δεκαετιών. Στην ανάλυσή τους εστιάζουν στα αίτια της κρίσης -την αυξανόμενη ανισότητα και την αποδυνάμωση της εργασίας- αλλά και στην αποτυχία των κυρίαρχων ελίτ να την αντιμετωπίσουν με την ίδια "συνταγή". Από την άλλη θεωρούν ότι η σημερινή συγκυρία συνιστά ευκαιρία για την αναγέννηση προοδευτικών, αριστερών εγχειρημάτων, επισημαίνοντας παράλληλα την άνοδο εθνικιστικών και ξενοφοβικών δυνάμεων που παραπλανητικά αποδίδουν τα οικονομικά προβλήματα της Ευρώπης στα ζητήματα της μετανάστευσης και των εθνοτικών ταυτοτήτων.

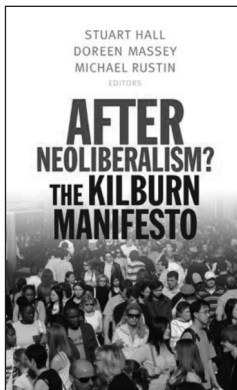
Κεντρικό ερώτημα που τίθεται είναι το κατά πόσο η τεράστια οικονομική κρίση θα συνοδευτεί από την αντίστοιχη ιδεολογική, κοινωνική και πολιτική αποσταθεροποίηση, που θα επηρεάσει την ως σήμερα ηγεμονική ερμηνεία της κρίσης, τους "κοινούς τόπους" που κανονικοποιούν τη νεοφιλελεύθερη συνθήκη.

Έχει σημασία να επιστημόνουμε τρία γενικά σημεία/θεωρητικές αφετηρίες που οριοθετούν την ταυτότητα του εγχειρήματος:

Το πρώτο σημείο αφορά τον ρηγά γεωγραφικό χαρακτήρα των αναλύσεων. Τα κείμενα του Kilburn Manifesto βασίζονται εμπειρικά στην εξέλιξη του νεοφιλελευθερισμού στη Βρετανία, στοχεύοντας στη διαμόρφωση ενός ευ-

1. Αρχιτέκτων, Δρ ΕΜΠ, dimisiat@gmail.com.

2. Πολιτικός επιστήμονας, h_konstantatos@yahoo.gr.

The Kilburn Manifesto (εξώφυλλο, 2015).

ρύτερου -διεθνικού- αναλυτικού πλαισίου. Λαμβάνοντας υπόψη ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητα γενίκευσης των εννοιών από ένα ειδικό πλαίσιο, και αντίστροφα, τη δυνατότητα εφαρμογής αφηρημένων ιδεών σε συγκεκριμένες συνθήκες, η δουλειά αυτή αποτελεί ένα παράδειγμα για το πως μπορεί να γίνει η μετάβαση από το γενικό στο ειδικό, από το διεθνικό στο τοπικό επίπεδο, και αντίστροφα

Το δεύτερο σημείο σχετίζεται με την υιοθέτηση μιας προσέγγισης που διαφοροποιείται από τον οικονομικό ντετερμινισμό. Σε αντίθεση με την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ότι ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί απλώς ένα οικονομικό μοντέλο, αναγνωρίζεται ότι οι κοινωνικοί σχηματισμοί στην συγκυρία διαμορφώνονται από τη σύνθεση σχετικά αυτόνομων επιμέρους πεδίων (ιδεολογικό, πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό), το καθένα με τις δικές του παραμέτρους και χρονικότητες, συναρθρωμένα μεταξύ τους και αλληλοεξαρτώμενα. Έτσι, η κριτική στον νεοφιλελευθερισμό δεν αφορά στενά τη διαχείριση της οικονομίας, αλλά την εξουσία, το κέρδος και τα προνόμια σε πολλά επίπεδα. Για την ανατροπή της κυρίαρχης ηγεμονίας δεν αρκεί να υπάρξει κρίση μόνο στο οικονομικό πεδίο, αλλά απαιτείται μια πύκνωση κρίσεων σε περισσότερα από ένα πεδία.

Τέλος, κομβικό στοιχείο που διατρέχει οριζόντια τα κεφάλαια του Μανιφέστου, είναι το ενδιαφέρον των συγγραφέων για τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (αναγνωρίζοντας βέβαια τη σημερινή ανεπάρκειά τους) και η αναζήτηση μιας νέας μορφής κράτους (ριζικά διαφορετικού από το σημερινό, πεδίο διαρκούς πάλης) τα οποία θεωρούν σημαντικά στοιχεία στην οργάνωση της κοινωνίας.

Η έννοια του “κοινού νου”: να αλλάξουμε τους όρους της συζήτησης

Για την κατανόηση της πολυδιάστατης συγκυρίας υιοθετούν άλλη μια Γκραμισιανή έννοια, του “κοινού νου”, στην οποία συμπυκνώνονται οι διαδικασίες διαμόρφωσης κοινωνικής συναίνεσης (κοινών τόπων) και εμπέδωσης του νεοφιλελευθερισμού γύρω από ζητήματα όπως οι εμπορευματοποιημένες σχέσεις, ο ανταγωνιστικός ατομικισμός, το ιδιωτικό κέρδος και η συκοφάντηση του δημοσίου, η απαξίωση του περιβαλλοντικού ζητήματος. Δύο κεφάλαια του Μανιφέστου “τα λεξιλόγια της οικονομίας” (κεφάλαιο 1 της Doreen Massey) και “ο νεοφιλελευθερισμός του κοινού νου” (κεφάλαιο 3 των Stuart Hall και Alan O’Shea) πραγματεύονται αυτές τις έννοιες.

Αυτό το σύνολο των τόσο βαθιά ριζωμένων ιδεών διαμορφώνει τις κοινωνικές ταυτότητες και σχέσεις, το πλαίσιο κατανόησης της κοινωνίας, ενώ αποτυπώνεται στις λέξεις που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε την πραγματικότητα: λέξεις όπως πελάτης, επένδυση, δαπάνη, κερδοσκοπία, δημόσιο και ιδιωτικό. Η πολιτική συζήτηση περιορίζεται στα στενά όρια του λεξιλογίου που έχει εισαγάγει ο νεοφιλελευθερισμός, ως κάτι φυσικό, πέραν κάθε αμφισβήτησης.

Για να αλλάξουν λοιπόν τα πράγματα πρέπει να αποδομηθεί θεμελιωδώς αυτός ο κοινός νους.⁴ Χρειαζόμαστε ένα νέο όραμα για την οικονομία σε σχέση με την κοινωνική αναπαραγωγή και το ερώτημα “κλειδί” σε αυτή την αναζήτηση, σύμφωνα με την Massey, είναι *το τι είναι και σε τι χρειάζεται η οικονομία*. Επιπλέον, η κατανόηση της τρέχουσας συγκυρίας ως μια στιγμή στην ευρύτερη, χρονικά και χωρικά, εξέλιξη του παγκόσμιου καπιταλισμού, και η αναζήτηση της γενεαλογίας των λέξεων και των αντιλήψεων, αποδεικνύει ότι κάτι που σήμερα θεωρείται δεδομένο είναι προϊόν προηγούμενων μεταλλαγών, και επομένως μπορεί και πάλι να αλλάξει. Άλλωστε, οι διαδικασίες διαμόρφωσης του “κοινού νου” είναι πάντα αντιφατικές και ανταγωνιστικές.

Κατανοώντας την παρούσα στιγμή

Η κρίση μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για να αμφισβητήσουμε το κυρίαρχο λεξιλόγιο και φαντασιακό, αναδεικνύοντας τα αντιφατικά στοιχεία του ηγεμονι-

κού αφηγήματος. Το Kilburn Manifesto επιδιώκει να συμβάλει ακριβώς σε αυτή την κατεύθυνση, αναλύοντας την συγκυρία, κυρίως στη Βρετανία, αλλά και σε ένα ευρύτερο διεθνές πλαίσιο.

Η συνθήκη της τρέχουσας κρίσης που συμβάλει στην κατάσταση στασιμότητας και οπισθοδρόμησης, που βιώνουμε συνδέεται με τη σχετική εξασθένηση της δύναμης και του πλούτου της “Δύσης”, την ανάδυση νέων οικονομικών δυνάμεων, τη γενικότερη αποδυνάμωση των κυβερνήσεων και την αδυναμία τους να ελέγξουν τους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς, τις επιχειρήσεις και τους πολύ πλούσιους.

Για την κατανόηση των τρόπων και των διαδικασιών με τους οποίους ο νεοφιλελευθερισμός επιβλήθηκε ως το ηγεμονικό αφήγημα, είναι σημαντική μια ιστορική αναδρομή: η προϊούσα απομείωση του πολιτικού πεδίου σε ζητήματα τεχνικών διευθετήσεων και διαχείρισης, η παραγνώριση της δυνατότητας να υπάρξουν εναλλακτικές (TINA), παράλληλα με την αφομοίωση πολλών προοδευτικών αιτημάτων της δεκαετίας του '60, όπως η ευελιξία (που μεταφράστηκε σε απορρύθμιση της αγοράς εργασίας), η αναγνώριση των ταυτοτήτων και των ατομικών δικαιωμάτων (που απομειώθηκε σε ατομικισμό).

Κομβικά χαρακτηριστικά της τρέχουσας συγκυρίας αποτελούν η χρηματιστικοποίηση της οικονομίας και μια νέα σχέση δύναμης μεταξύ του χρηματοπιστωτικού και του επενδεδυμένου στην γη/τοπικά κεφαλαίου, καθώς από τη μια επικράτησε η αποικιοκρατία του παγκοσμιοποιημένου χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, και ταυτόχρονα η γη και η περιουσία έγιναν το τέλει όχημα για την αποθήκευση χρηματοπιστωτικών ροών, μετατρέποντας τα ακίνητα -και την τοπική παραγωγική οικονομία- σε σημαντικό στοιχείο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Παράλληλα με τις αλλαγές στον τομέα της ενέργειας, που διαμορφώνουν μια φαινομενικά συμπαγή συμμαχία μεταξύ ενεργειακών κολοσσών και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Η συνθήκη αυτή οδήγησε σε σημαντικές μεταλλαγές στις ταξικές σχέσεις και στον πολλαπλασιασμό των τόπων εκμετάλλευσης, με τρόπους που είναι πιο αδιαφανείς και άρα δυσκολότερο να αμφισβητηθούν από τις δυνάμεις της εργασίας, ενώ την περίοδο κρίσης οξύνθηκαν οι ανισότητες και ο αυταρχισμός. Η κατανόηση λοιπόν αυτών των σχετιζόμενων ιστοριών και γεωγραφιών είναι σημαντική για την αποσαφήνιση των δυνάμεων που έχουμε απέναντί μας.

Μετά από επίσκεψη στο "Βοτανικό Κήπο Πετρούπολης" (2012). D. Massey και Δ. Σιατίτσα.

Σημαντικό ρόλο παίζουν άλλες κοινωνικές διαιρέσεις που σχετίζονται με το φύλο και τη σεξουαλικότητα και τη φυλετική και εθνοτική ταυτότητα, οι οποίες, παρόλο που καθορίζονται από την καπιταλιστική συνθήκη, διατηρούν τη σχετική τους αυτονομία. Στόχος στο Kilburn Manifesto δεν είναι η καταγραφή των ανισοτήτων, των διακρίσεων και των αποκλεισμών που συμβαίνουν στη βάση αυτών των διαιρέσεων, αλλά κυρίως η κατανόηση του πώς αυτά τα σχετικά αυτόνομα συστήματα αρθρώνονται με εκείνα του νεοφιλελευθερισμού.

Υπό αυτή την οπτική, τρία κεφάλαια του Μανιφέστου αφιερώνονται για να αναλύσουν τρεις από τις υφιστάμενες διαιρέσεις που χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα τον τρέχοντα κοινωνικό σχηματισμό: οι διαγενεακές διαιρέσεις (κεφάλαιο 5 του Ben Little), οι διαιρέσεις στη βάση του φύλου (κεφάλαιο 4 της Beatrix Campbell) και οι φυλετικές διαιρέσεις (κεφάλαιο 10 των Sally Davison και George Shire), όπως έχουν μεταλλαχθεί την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού.

Είναι ξεκάθαρες οι υλικές διακρίσεις εις βάρος των νέων (επισφαλειοποίηση, μείωση εισοδήματος, ανεργία) παράλληλα με μια τάση στον πολιτικό λόγο που τοποθετεί τις γενιές τη μια ενάντια στην άλλη. Υπό μια έννοια, η νέα γενιά είναι το “χωνευτήρι” στο οποίο γίνονται πειραματισμοί και εμπεδώνονται οι πολιτικές της νεοφιλελεύθερης μετα-σοσιαλδημοκρατικής συνθήκης, κατ’ αναλογία με αυτό που συμβαίνει στην Ελλάδα και τις άλλες χώρες του Νότου σε χωρικό επίπεδο.⁵

Πολλές από τις κατακτήσεις και τα αιτήματα των προοδευτικών κινημάτων της Ευρώπης, όπως για παράδειγμα ο ίσος μισθός, έχουν εκ των πραγμάτων ηττηθεί. Παρά την περιοριστική έμφαση σε ζητήματα αναδιανομής, και όχι στην επιδίωξη της αλλαγής των ανθρώπινων σχέσεων και των ηγεμονικών ταυτοτήτων, τα κινήματα αυτά είχαν για ένα διάστημα καθοριστική επίδραση. Αντίθετα, η τρέχουσα συγκυρία χαρακτηρίζεται από μια νέα συνάρθρωση του νεοφιλελευθερισμού και της πατριαρχίας που έχει λάβει τρομακτικά χαρακτηριστικά: συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, “νέοι πόλεμοι”, επικράτηση του στρατιωτικοποιημένου αρσενικού προτύπου πέρα από τις πολεμικές ζώνες, ατιμωρησία της σεξουαλικής βίας (ιδιαίτερα σε χώρες της Ασίας). Ο νεοφιλελευθερισμός έχει διαμορφωθεί σήμερα με τέτοιο τρόπο που εξαρτάται από την κυριαρχία του αρσενικού.

Τέλος, χαρακτηριστικό της συγκυρίας είναι οι φυλετικές διαιρέσεις όπως αναπαράγονται στις άνισες σχέσεις εμπορίου ή αποτυπώνονται στη δυσκολία που υπάρχει στο να δημιουργηθούν διαταξικές συμμαχίες. Αλλωστε το νεοφιλελεύθερο ιδεολόγημα, παρά την εκσυγχρονιστική, τεχνοκρατική ρητορική του, έχει διαχρονικά βασιστεί στους πυλώνες της συντηρητικής ιδεολογίας, όπως είναι η οικογένεια και το έθνος.

Υπάρχουν εναλλακτικές, αλλά δεν υπάρχει επιστροφή

Το αφήγημα που έχει επικρατήσει είναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός ήρθε ως αναπόφευκτη συνέχεια του προηγούμενου συστήματος για να λύσει τα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί, όμως, όπως υποστηρίζουν οι επιμελητές του Μανιφέστου στο εισαγωγικό κεφάλαιο, αυτή η προσέγγιση δεν έχει καμία ιστορική βάση. Αντίθετα η μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο είναι μια ιστορία πολιτικής διαπάλης και αγώνων. Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού είναι το αποτέλεσμα μιας στρατηγικής για την υπονόμηση του αναδιανεμητικού μοντέλου που είχε περιορίσει τα κέρδη και τα προνόμια των ελίτ. Από την άλλη, και η σοσιαλδημοκρατία είχε φτάσει στα όριά της, καθώς είχε αποδεχτεί πλήρως τη δομική κυριαρχία της αγοράς υιοθετώντας ταυτόχρονα την φενάκη της διαρκούς ανάπτυξης. Το Kilburn Manifesto δεν είναι μια προτροπή για επιστροφή σε μια παλιότερη

“καλύτερη” περίοδο, αλλά ένα κάλεσμα για την ανάγκη να επινοήσουμε κάτι καινούργιο.

Βασικό χαρακτηριστικό της νεοφιλελεύθερης ηγεμονικής συνθήκης είναι η αίσθηση ότι η χρονικότητα και η χωρικότητα έχουν ελαχιστοποιηθεί, κάτι που αναφέρεται και ως συμπίεση του χωρο-χρόνου (Harvey 1989). “Υπάρχει αλλαγή χωρίς αλλαγή, επιλογή χωρίς επιλογή και αυτό περιορίζει τους ορίζοντες της ελπίδας και της φαντασίας μας στον τρέχοντα σχηματισμό” μας λέει η Massey (2013). Αντίθετα, όπως ανέπτυξε στο *For Space* (2005), “ο χώρος είναι η διάσταση της πολλαπλότητας, της συγχρονικής ετερογένειας. Είναι η διάσταση της δυνατότητας, της ταυτόχρονης συνύπαρξης εναλλακτικών”. Ο νεοφιλελευθερισμός επικράτησε όχι γιατί ήταν αναπόφευκτος ή γιατί δεν υπήρχαν εναλλακτικές, αλλά γιατί κέρδισε την μάχη. Αντίστοιχα και σήμερα, η έξοδος από την τρέχουσα κρίση, δεν είναι μονόδρομος, υπάρχουν εναλλακτικές, αλλά απαιτούνται μάχες.

Απέναντι στο ιδανικό του αυτόνομου, αυτο-βελτιούμενου ανταγωνιστικού ατόμου που αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, τίθεται η ανάγκη αναγνώρισης της αναπόφευκτης συσχέτισης και αλληλεξάρτησης των ατόμων, σε μια σχεσιακή κοινωνία (“Relational society”, Κεφάλαιο 2 του Michael Rustin). Η αλλαγή αυτή απαιτεί μια νέα πολιτική των σχέσεων που θα επερωτήσει τα θεμέλια του νεοφιλελευθερισμού, και θα διαμορφώσει εναλλακτικές και διαφορετικού είδους σχέσεις των ανθρώπων με τους θεσμούς και τις πρακτικές τους κράτους. Αντίστοιχα το έκτο κεφάλαιο “States of imagination” (των Janet Newman και John Clarke) συζητά τον ρόλο του κράτους στη διαμόρφωση νέων μορφών συλλογικής αλληλεγγύης, στην επανεπίνοηση και επέκταση της αντίληψης για το δημόσιο.

Όπως αναφέρθηκε, κομβική συνθήκη της σημερινής συγκυρίας είναι η χρηματιστικοποίηση, μια συνθήκη που δεν αφορά μόνο οικονομικές παραμέτρους, αλλά διαμορφώνει συνολικότερα τη φαντασία και την κουλτούρα μας, και αυτό ενδεχομένως μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την ανάδειξη των κοινών πεδίων μεταξύ διαφορετικών επιμέρους αγώνων. Παραμένει λοιπόν το ερώτημα εάν το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, ως “κοινός εχθρός”,⁶ θα μπορούσε να αποτελέσει το κλειδί για τη σύγκλιση και την ενοποίηση των αγώνων αυτών με στόχο τη δημιουργία ενός κοινού πολιτικού μετώπου.

Εναλλακτικές στον νεοφιλελευθερισμό και χώροι αντίστασης

Η αναζήτηση εναλλακτικών είναι αναγκαίο να γίνει σε πολλαπλά πεδία, εντούτοις στην εισαγωγή του Μανιφέστου εντοπίζονται τρεις κομβικοί τομείς στους οποίους προτείνεται να επικεντρωθεί ο πολιτικός προβληματισμός και αγώνας: η ανισότητα και η φτώχεια, η δημοκρατία και το περιβάλλον.

Το ζήτημα της εντεινόμενης ανισότητας την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού, δεν έχει να κάνει μόνο με το εισόδημα, πρωτίστως σχετίζεται με την κατανομή του πλούτου και της ισχύος. Ειδικά κατά την πιο πρόσφατη φάση του νεοφιλελευθερισμού, η κατανομή της οικονομικής εξουσίας έχει γίνει σχεδόν φεουδαρχική.⁷ Είναι επομένως απαραίτητη μια νέα οικονομική στρατηγική, που θα εκθέτει το απαράδεκτο πρόσωπο του καπιταλισμού: την αδικία προς τους φτωχούς, τα προνόμια και την ατιμωρησία των πλουσίων, την ανεξέλεγκτη δράση των χρηματοπιστωτικών και επιχειρηματικών θεσμών που δεν υπόκεινται πλέον στην δικαιοδοσία των κρατών. Στη νέα αυτή οικονομική στρατηγική ο δημόσιος τομέας έχει να παίξει σημαντικό ρόλο για την ενεργοποίηση και την καθοδήγηση νέων παραγωγικών επενδύσεων, παρέχοντας ταυτόχρονα το πλαίσιο για δίκαια αμειβόμενη εργασία.⁸ Άλλωστε, έχει διαπιστωθεί ότι όσο αυξάνονται τα επίπεδα ανισότητας, τόσο βλάπτεται η κοινωνία στο σύνολό της.

Η επέλαση του νεοφιλελευθερισμού έχει υποσκάψει τους δημοκρατικούς θεσμούς⁹: η αυξημένη δύναμη των εταιριών και των λόμπι, ο έλεγχος των πολιτικών κομμάτων και της κοινής γνώμης από το κεφάλαιο, η συρρίκνωση της δύναμης των συνδικάτων και των τοπικών κυβερνήσεων είναι ενδείξεις της αποδυνάμωσης της δημοκρατίας την εποχή μας. Η δημοκρατία ασκείται ουσιαστικά όταν αφορά ζητήματα που είναι κοντά στην καθημερινή εμπειρία των ανθρώπων, όταν έχουν γνώση και αντίληψη για τα διακυβεύματα κάθε απόφασης. Προϋπόθεση της εμβάθυνσης της δημοκρατίας στην κοινωνία είναι η θεσμοθέτηση δημοκρατικών δικαιωμάτων στον τομέα της οικονομίας (π.χ. με τη συμμετοχή των εργατών στην διοίκηση των επιχειρήσεων). Το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της Σκωτίας ήταν μια στιγμή στη Βρετανική πολιτική ιστορία που ανέδειξε τις δυνατότητες ενεργοποίησης των πολιτών

όταν συμμετέχουν σε κάτι που αισθάνονται ότι είναι σημαντικό για αυτούς.

Τα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν αποτελούν μια ξεχωριστή σφαίρα αλλά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι σε όλους του πολιτικούς αγώνες. Στο κεφάλαιο για την ενέργεια “Energy beyond neoliberalism” (κεφάλαιο 9 από την ομάδα Platform), τα ζητήματα δημοκρατίας, ενεργειακού μοντέλου, ιδιοκτησίας της γης και χρηματιστικού κεφαλαίου αντιμετωπίζονται ως αλληλένδετα, καθώς ο “περιβαλλοντισμός” δεν αφορά μόνο την επιβίωση του πλανήτη και του ανθρώπινου είδους, αλλά συνολικότερα την διαμόρφωση ενός νέου πολιτικού υποδείγματος.

Επίλογος: πολλαπλές σφαίρες δράσης

Το Kilburn Manifesto αποτέλεσε μέρος της συνεχούς πολιτικής ενασχόλησης της Doreen Massey και του κύκλου των δημόσιων διανοούμενων με τους οποίους και τις οποίες συμπορεύτηκε. Προηγούμενα και επόμενα εγχειρήματα ακολουθούν με συνέπεια την μεθοδολογία που συνοπτικά αναπτύξαμε: την ανάλυση της συγκυρίας σε μια ιστορική προοπτική, από την “Νεοφιλεύθερη Επανάσταση” του ‘70 μέχρι σήμερα, με σκοπό την ανάδειξη των διακυβευμάτων στους σημερινούς κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες και την αμφισβήτηση των θεμελιωδών παραδοχών του νεοφιλελευθερισμού, τη θεώρηση των κρίσεων ως στιγμών που αποσταθεροποιούν τις ηγεμονίες και την ανάγκη για συστηματική και συλλογική δουλειά εμβάθυνσης στους τρόπους πολιτικής παρέμβασης και στη διατύπωση εναλλακτικών.

Έτσι, πριν από το Kilburn Manifesto προηγήθηκε η συλλογή άρθρων του περιοδικού Soundings με τίτλο The Neoliberal Crisis, και η προσπάθεια συνεχίστηκε από τον Michael Rustin σε επόμενα τεύχη του περιοδικού με σκοπό την εμβάθυνση στη διατύπωση προγραμματικών εναλλακτικών: “για την περιγραφή της θεσμικής αρχιτεκτονικής που χρειάζεται να επινοηθεί ως εναλλακτικό σύστημα που θα ακολουθήσει την εποχή της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας” (Rustin 2016a). Πεδία πρώτης προτεραιότητας είναι η Γη και η Κατοικία (Edwards 2016), η Εκπαίδευση (Rustin 2016b) και η Υγεία (Leys 2016). Παράλληλα, το αίτημα για εμβάθυνση της Δημοκρατίας ως απάντηση στο όλο και πιο

στενό και συμβιβασμένο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού συστήματος, αποτελεί ζητούμενο προς περαιτέρω επεξεργασία που διατρέχει το όλο εγχείρημα.

Οι επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις και εναλλακτικές που αναπτύσσονται έχουν ως στόχο να τροφοδοτήσουν την πολυεπίπεδη δράση που απαιτείται για οποιαδήποτε αλλαγή, τόσο σε κοινοβουλευτικό επίπεδο, με συμμαχίες ανάμεσα σε προοδευτικά κόμματα, όσο και σε εξω-κοινοβουλευτικό επίπεδο με απεύθυνση σε ένα ευρύτερο κοινό. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στον εκφραστικό και σχεσιακό χαρακτήρα της πολιτικής πράξης -διαλογική ή υλική- και στην ανάγκη να αλλάξει ο τρόπος που ασκείται η πολιτική. Κάθε πολιτική πρόταση, πρέπει να εδράζεται σε μια ευρύτερη συζήτηση που έχει στόχο τη διαμόρφωση ενός νέου οράματος για την κοινωνία, περιλαμβάνοντας συναισθηματικές και εκφραστικές παραμέτρους που να κινητοποιούν τον κόσμο. Ακόμη και μικρές, επιμέρους πολιτικές που απαντούν σε πρακτικά, υλικά ζητήματα, μπορούν να διαμορφώσουν αρχές και ταυτότητες και αυτό αποτελεί σημαντικό μέρος του αγώνα για την αλλαγή του κοινού νου, σταδιακά χτίζοντας ευρύτερες συναινέσεις και μια νέα “λαϊκή σοφία”.

Η Doreen Massey μέσα από την ακαδημαϊκή της πορεία και την πολιτική της δράση, συνέδεσε πολλαπλά, συνηθέστερα ασύμπτωτα, πεδία δράσης: την επιστημονική έρευνα με τη συλλογική πράξη, τη συστράτευση με τα κινήματα με την υποστήριξη θεσμικών εγχειρημάτων, τη συνεχή εμβάθυνση στην ανάλυση της συγκυρίας με μια σύνθετη πολυεπίπεδη ματιά από το τοπικό στο παγκόσμιο, με ευαισθησία απέναντι στις διαφορετικές ταυτότητες. Μας έμαθε μεθοδολογίες δουλειάς και τρόπους παρέμβασης που χρειάζονται ιδιαίτερα σήμερα, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς.

Σημειώσεις

3. Και οι τρεις έχουν έχουν συνδέσει τις πορείες τους με την Νέα Αριστερά (ο Stuart Hall ως ιδρυτικό μέλος από το 1956) και έχουν παίξει σημαντικό ρόλο σε μια σειρά από πολιτικά εγχειρήματα όπως η ίδρυση των περιοδικών *Universities and Left Review* και *New Left Review*, το βιβλίο *May Day Manifesto* που επιμελήθηκε ο Raymond Whilliams και επανεκδόθηκε το 2013 με αφορμή το Kilburn Manifesto και η υποστήριξη του Ken Livingstone την περίοδο της Δημαρχίας του 1981-86. Οι τρεις τους ίδρυσαν το 1995 το περιοδικό *Soundings*: ένα περιοδικό για την πολιτική και τον πολιτισμό μέσω του οποίου εκδόθηκε και το Kilburn Manifesto.

4. Όπως αναφέρει η D. Massey στο κεφάλαιο “τα λεξιλόγια της οικονομίας” θεωρητικά εργαλεία για την αναγνώριση και κατανόηση αυτών των μηχανισμών είναι η ανάλυση της σημασίας του “κοινού νου” από τον Gramsci, η θεωρία του Althusser για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, και οι αναλύσεις του Foucault για την λειτουργία του Λόγου ως ‘κυβερνησιμότητα’.

5. Εδώ οι συγγραφείς αναφέρονται στο βιβλίο *Crucibles of resistance* των Λάσκου και Τσακαλώτου (2013).

6. Με την έννοια που αναλύει η Chantal Mouffe, στο βιβλίο της *Επί του πολιτικού* (*On the political, Thinking in Action*, 2005) ότι για την κατασκευή πρακτικών γειωμένων αναλύσεων είναι αναγκαίο να εντοπίζονται αναγνωρίσιμες εστίες εξουσίας,

7. Αυτό ακριβώς αναδεικνύει το βιβλίο του Thomas Piketti, *Capital in the twenty-first Century*, 2014, που επικεντρώνει στην άνιση κατανομή της ιδιοκτησίας.

8. Εδώ, επικαλούνται την δουλειά της Mariana Mazzucato, *The entrepreneurial state*, 2013.

9. Αναφέρονται στον Colin Crouch *Post-Democracy*, 2004, *The strange non-death of neoliberalism*, 2011.

Αναφορές

- Davison, S. & Harris, K. (2015) *The Neoliberal Crisis*, Soundings collection
- Edwards, M. (2016) The housing crisis: too difficult or a great opportunity?, *Soundings* 62: Alternatives to neoliberalism, Spring 2016, Διαθέσιμο στο: [https://www.lwbooks.co.uk/sites/default/files/s62_03edwards.pdf]
- Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell
- Leys, C. (2016) The English NHS: from market failure to trust, professionalism and democracy, *Soundings* 64: Critical times, Winter 2016, Διαθέσιμο στο: [https://www.lwbooks.co.uk/sites/default/files/s64_02leys.pdf]
- Massey, D. (2005) *For Space*, Sage
- Massey, D. (2013) On vocabularies of neoliberal economy - The Kilburn Manifesto, *Open Democracy UK*, online journal, Διαθέσιμο στο: [<https://www.opendemocracy.net/ourkingdom/doreen-massey/on-vocabularies-of-neoliberal-economy-kilburn-manifesto>]
- Peck, J., Massey, D., Gibson, K. & Lawson, V. (2014) Symposium: The Kilburn Manifesto: after neoliberalism?, *Environment and Planning A*, v 46, p 2033 – 2049
- Rustin, M. (2016a) Alternatives to neoliberalism: a framing statement, *Soundings* 62: Alternatives to neoliberalism, spring 2016, Διαθέσιμο στο: [https://www.lwbooks.co.uk/sites/default/files/s62_02rustin.pdf]
- Rustin, M. (2016b) The neoliberal university and its alternatives, *Soundings* 63: Spaces of resistance, Summer 2016, Διαθέσιμο στο: [https://www.lwbooks.co.uk/sites/default/files/s63_14rustin_0.pdf]
- Straight outta Kilburn: a manifesto to challenge neoliberalism, συνέντευξη με τους Stuart Hall, Doreen Massey, Mike Rustin στους Michael Calderbank και Hilary Wainwright, Διαθέσιμο στο: [<http://www.redpepper.org.uk/straight-outta-kilburn-a-manifesto-to-challenge-neoliberalism/>]